

Paládi-Kovács Attila: A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya. Örökség, hagyomány, néprajz. (Honismeret 2004/2.)

Magyarországon a törvényhozás, a jogszabályalkotás, a névtáblák kicserélése megelőzte a szakmai diskurzusokat, fogalomtisztázó konferenciákat. 1996-ban kapta meg a Kulturális Örökség Főosztálya nevet a minisztérium korábbi Közgyűjteményi Főosztálya, a holland minisztériummal kötött megállapodást követően. Az 1997. júniusában elkészült műemlékvédelmi törvény azon építészeti, műszaki és művészeti alkotások védelmét tűzte célul, amelyek történelmünk pótolhatatlan emlékei és kulturális örökségként a társadalom számára – a nemzeti vagyoni részeként – különleges értéket jelentenek. (1. 1997. évi LIV. tv. A műemlékvédelemről). 1997-ben fogadta el a parlament “a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről” szóló törvényt. (1997. évi CXL. törvény, Magyar Közlöny, 1997. 112. sz. 8369-8391.) Ez a törvény írta elő a *Kulturális örökség Igazgatóságának* feladatkörét, melynek alapító okirata egy évvel később, 1998. nyarán jelent meg. Az említett jogszabályok a kulturális örökség meghatározását, pontos körülírását elmulasztották.

2000-ben rendezték Budapesten az első szakmai vitákat, közzétették az örökségfogalom értelmezését, térhódítását elemző írásokat. A Teleki László Alapítvány, a Collegium Budapest és a CEU (Közép-európai Egyetem) által 2000-ben rendezett ülésekre, a Régióban, s másutt megjelent írásokra gondolok, különösen ERDŐSI Péter, SONKOLY Gábor és K. HORVÁTH Zsolt kiváló tájékozottsággal és gondos adatolással megírt cikkeire. A műemlékvédelem és a művészettörténet területén az említett jogszabályok, vitaulések élénkebb érdeklődést váltottak ki, mint a “kulturális örökség”-ben szintén érintett etnográfiaiban és folklorisztikában. Nálunk MAROSI Ernő e tárgyba vágó eszméletörténeti és művészetelméleti vizsgálódásaira is kevesen figyeltek fel. A reflexiók közé tartozik FEJŐS Zoltánnak *A népi kultúra mint örökség* címen 2000. őszén, a Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlésén tartott előadása. Ez erősen kibővített formában idén ismét megjelent a szerző új kötetében (*Tárgyfordítások*. Gondolat Kiadó, Fejős Z. 2003. 175-197..

A kulturális örökséggel kapcsolatos hazai diskurzus résztvevői, így az említett szerzők is, két mozzanatról egyáltalán nem, illetve nem hangsúlyosan szólnak: **a.** Az egyik a természeti javak megőrzését, a természeti környezet védelmét, az állatfajok és a növényvilág diverzitását, sokféleségét óvó tettek, mozgalmak szerepe a kulturális örökség felfogásában. **b-** A másik a néprajzi, s főként a szájhagyományozó folklórműveltség megőrkítésének, megőrzésének, védelmének a kérdése.

A II, világháborút követő évtizedekben egyre többeket foglalkoztatott a globális problémák jelentkezése: a nyersanyagok fogyatkozása, a népességrobbanás és a fogyasztói társadalom, a környezetszennyezés (a vizek, a levegőszennyeződés, a rádióaktivitás, a műanyagok, a szemét stb.) kérdései. A jövő sokasodó kérdéseire adott és említésre méltó válaszok egyike volt a *Római Klub* 1974. évi nyilatkozata, a “fenntartható fejlődés” elvének meghirdetése. Teret nyert a szemlélet, melynek egyik frappáns megfogalmazását MARX történetfilozófiai fejtegetéseiben találjuk “A történelem nem egyéb, mint az egyes nemzedékek egymásutánja, melyek mindegyike

kiaknázza azokat az anyagokat, tőkét, termelőerőket, amelyeket valamennyi elődje reá hagyományozott, ilyenképpen tehát egyfelől a ráhagyott tevékenységet folytatja egészen megváltozott körülmények között, másfelől pedig egészen megváltozott tevékenységgel a régi körülményeket módosítja.” (Marx – Engels: *A német ideológia. Marx – Engels Művei 3. Kötet. Budapest 1960. 37.*) A nemzedékek tehát egymástól kapják, s egymásnak adják tovább – mintegy örökül – a Földet és javait, s felelőségük van abban, hogy milyen állapotban hagyják utódaikra. MARX az anyagok és termelőerők mellett “tőkék”-ről beszél, amelyeket “valamennyi előd” hagyományoz az utódokra. Mintegy BOURDIEU tanítását is megelőlegezve a tőkék különböző nemeiről, beleértve a “műveltségi” vagy “szellemi”, a “kapcsolati”, a “szimbolikus” javakat, tőkét is.

A 20. század második felében halmozódtak a természettudományok, különösen a biológia riasztó adatai a flóra és a fauna, az élővilág pusztulásáról, fajok végleges kiveszéséről, a biodiverzitás szegényedéséről. Kevesebb figyelmet kapott az emberiség etnoszait, nyelveit érintő folyamat: kicsiny népecskék, kultúrák, nyelvek végleges eltűnése. “Holt nyelvek” kifejezésünk is arra figyelmeztet bennünket, hogy az emberiség történetét végigkísérő folyamatról van szó, mely az utóbbi évtizedekben azonban felgyorsult. Mi magyarok a finnségi rokonságból is számos példát említhetünk etnikumok, nyelvek végorájára (lásd a *livek, vótok, vepszék, izsórok, vogulok* 19-10. századi sorsát). Az etnológusok, a folkloristák tudják legjobban, mit jelent egy piciny nép eltűnése. Egy 100-200 lelket számláló nép életében a törzs nyelvét, múltját, folklórját ismerő öregember halála nagyobb veszteség, mint egy európai kultúra+nemzet vesztesége az országos levéltár vagy a nemzeti könyvtár leégése esetén... Az etnológia, az antropológia a világ népeinek, kultúráinak összességét félti, őrzi, dokumentálja, s a kultúrák diverzitásának, sokféleségének felmutatására törekszik.

Ez volt a központi témája az IUAES (International Union of Anthropological and Ethnological Sciences) 1996-ban Firenzében rendezett “inter-congress”-ének is. Ebben a világszervezetben és az ICSU-ban az etnológia együtt van a fizikai antropológiával, a humánbiológiával, s más természettudományokkal, s közel áll hozzá a természeti környezet, az élővilág, s egyáltalán az “élet” védelmét célul tűző gondolkodásmód.

Az antropológusok egy része kevésbé tud azonosulni a műemlékeket, műkincseket védelmező *örökség* kategóriával. Claude KARNOUHU (Párizs) pl. azt állította a Collegium Budapest konferenciáján, hogy amikor örökségről beszélünk egy korszakot máris holtta nyilvánítunk, Azt is mondta, hogy miközben műemlékeket restaurálunk és ökomúzeumokat létesítünk, az általános műveltség hanyatlásával eltűnik az a befogadó közeg, amely intellektuálisan fel tudja fogni, meg tudja becsülni a szóban forgó értékeket. (Erdősi Péter 2000a. 273.) Párizsi kollégánk megnyilvánulása nem egyéni vélekedés csupán, inkább egy szakmai kör szemléletmódját jellemző példa.

Örökség és hagyomány a hazai etnográfiaiban

A “kulturális örökség” szintjeiről a hazai szerzők közül is többen szóltak (Így SONKOLY Gábor 2000. 47-48, FEJŐS Zoltán 2003. 176.), s megkülönböztették a helyi vagy regionális, a nemzeti, a kontinentális (európai) és a legtágabb nemzetközi, azaz a “világörökség” szintjeit. Mindegyik kézenfekvő, érthető első hallásra is, mégis felmerülhetnek kérdések pl. a “nemzeti kulturális örökségi” körvonalazásával kapcsolatban, minthogy a “nemzet” fogalom értelmezésében is vannak eltérések az európai szóhasználatban. A mi “kultúrnemzet”, “nyelvnemzet” fogalomhasználatunkat

nem mindenki érti, hiszen a legtöbb európai polgár az államhoz, az állampolgársághoz köti a nemzethez tartozást is. Hazai gyakorlatunk rugalmas, s a józan ész diktálja lépteit. Perpatvarok azonban említhetők lennének arról, hogy kit illetnek bizonyos felvidéki szárnyas oltárok, kit illet Bocskai koronája vagy bizonyos erdélyi, felvidéki népművészeti tárgycsoportok. Reménykedjünk benne, hogy ezek a témák nem merülnek fel újra és újra.

Számunkra természetes, hogy vannak olyan örökségek, amelyeken kár lenne osztozkodni, amelyek egyszerre tartoznak készítésük, használatuk földrajzi térségéhez, államalakulatához, s ahhoz az etnikai, nyelvi közegehez, amelyben a tárgy született, alkotója (ha ismert) tartozott. Jogos tehát az “erdélyi szász örökség” vagy “székely” stb. örökség, illetve a magyarországi “ortodox keleti”, illetve szerb, román stb. örökség kifejezés használata. Mindazonáltal a 19. századi “*vadrózsa*-per” örökre megmutatta, hogy a folklórban az osztozkodás, pereskedés értelmetlen dolog.

Néprajzos, muzeológus elődeink száz évvel ezelőtt is úgy vélekedtek, hogy a kultúra nincs népekhez kötve. BÁTKY Zsigmond 1906-ban azt fejtegette, hogy a kultúra “egyes kisugárzó központokból más népekhez is áttérjed, s a népek az emberi művelődés egyes fázisainak csak időleges hordozói s így szükséges, hogy a további gyűjtés és búvárkodás e kultúráknak történeti irányban való mélyítésére helyeztessék.” Néprajzi múzeumok létesítését azzal az érveléssel sürgette, hogy máris sok kincse elveszett a köznépi tárgyi világnak, s a néprajzi múzeumok gyűjtik egybe az “emberiség anyagi kultúrvagyonát.” Jól látta, hogy “... e ma még néprajzinak nevezett múzeumokból más gyűjtemények bevonásával olyan múzeum fog kialakulni, mely a földgömbust átfogva, az egész emberiség művelődését fogja illusztrálni a maga természetes fejlődésében, egyszóval általános művelődéstörténeti múzeummal lesz. (Bátky Zsigmond 1906. 4-5.). BÁTKY többször használt “kultúrvagyon” kifejezése az örökség szinonimája, de nem a Hans NAUMANN-féle “gesunkenes Kulturgut” (lesüllyedt kultúrjavak) értelmében.

Ismeretes, hogy a budapesti Néprajzi Múzeum első nagy gyűjteményei az észak-borneói dajakok, az új-guineai pápuák, az obi-ugor rokonnépek, a vogulok és osztjások tárgyi kultúráját jelenítik meg, hála REGULY Antal, XÁNTUS János, JANKÓ János, PÁPAY József, FENICHEL Sámuel, BÍRÓ Lajos fáradozásának. Nemzetközi összehasonlításban is jelentős szibériai, belső-ázsiai, afrikai, amerikai stb. gyűjteményekkel rendelkezik, s rendkívül értékesek a történeti Magyarország, a Balkán, Törökország stb. népeitől bekerült gyűjteményei is. Mindezt azért érdemes említeni, hogy az ún. örökségvédelem tágabb, egyetemes perspektíváit és hazai kötelezettségeit világosabban lássuk. A már említett “szintek” legfeljebb osztályozási lehetőségek, s nem merev válaszfalak. A Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben a lokális/regionális örökség éppúgy jelen van, mint a nemzeti, az európai és a globális. Számos más városunk múzeuma sem csupán a lokális/regionális vagy a nemzeti örökség tárgyait őrzi (pl. debreceni Déry Múzeum). Ugyanez számos európai múzeumról is elmondható.

Az örökség, a hagyaték és a hagyomány fogalmának értelmezését elődeink közül VISKI Károlynál találjuk, *A magyarság néprajza* bevezetőjében írja (1933-ban): “A néprajz szinte magától oszlik két félre: anyagi és szellemi műveltségre, azaz tárgyi hagyatékra és szellemi hagyományra: akárcsak az ember testre és lélekre.” Ugyanott megjegyzi, hogy “... az ősi tárgyi hagyatékot és szellemi hagyományt nemcsak a természeti népek őrzik, hanem a legműveltebb nemzetek alsó rétegei is (...) Az ősi örökséget rendszerint a hagyományos ősi foglalkozásokat folytató társadalmi rétegek őrzik...” (Viski Károly:

Tájékoztató. é.n. (1941. 13.18.) Az “ősi örökség”, az “ősi tárgyi hagyaték” fogalmán elődeink nem az ezer vagy kétezer éves tárgyakat, pl. az ún. Lehel kürtjét értették, hanem a formájában, funkciójában ősi, de folyton megújuló/megújított tárgykészletet értették. Nem a lezárt, a múzeumokban tárolt vagy a földből előkerült “tárgyi hagyaték”-ról beszéltek.

A hagyomány szó VISKI és kortársai szóhasználatában gyakran a honfoglalás előtti időkből származó, saját törvényei szerint továbbélő, olykor módosuló, megújuló népi kultúra szinonímájaként tűnik fel Erre vallanak KODÁLY először 1939-ben sorai: “Magyar kultúra: örök harc a hagyomány és a nyugati kultúra közt. (...) Egyik kezünket még a nogaj-tatár, a votják, cseremisiz fogja, másikat Bach és Palesztrina. Össze tudjuk-e fogni e távoli világokat?” (Kodály Z.: *Magyarság a zenében*. 1984. 55.) A hagyomány tehát a *keleti hozadék*, amit még őriz ez a nép. Ezt a felfogást tükrözi VARGYAS Lajos gyűjteményes kötetének címadása is: *Keleti hagyomány – nyugati kultúra*. (Budapest 1987.)

GYÖRFFY István szintén ezt a kiterjesztett hagyomány fogalmat használta *A néphagyomány és nemzeti művelődés* címen 1939-ben kiadott emlékiratában. Bevezető sorait a hagyomány és az örökség fogalmának szentelte: “Hagyományon általában az elődeinktől reánk maradt szellemi javakat értjük, míg a hagyaték vagy örökség a reánk szállott anyagi javakat jelöli. (Györffy I. 1939. 7.) További fejtegetéseiből kiderül, hogy a hagyományt tekintette a meghatározó, a tágabb, már-már a kultúrával egyenértékű fogalomnak. Az örökség fogalmához az ’anyagi javak’ értelmezés mellett a lezárttság, a befejezettség, a mozdulatlanság képzelet társult, szemben a hagyomány körébe sorolt szellemi javak dinamizmusával, életkormányzó erejével.

GYÖRFFY így folytatja: “Vannak szóval ki nem fejezhető hagyományok, nem tárgyi örökségek, ezek a szokások, a népélet iratlan törvényei.” Szól a “lejegyzett hagyomány öröklődéséről, s említi az “élettelen hagyomány” fogalmát: “Az írásbeliség módot ad arra, hogy hagyományainkat ne csak szájról-szájra, hanem írás által is terjesszük. A lejegyzett hagyomány is átöröklődik az utánunk jövő nemzedékre, de ha az élők emlékezetében nem marad meg, akkor az élettelen hagyomány, melynek már nincs meg az a hatalmas, életkormányzó ereje, mint az élő hagyományoknak, vagy szokásoknak.” (Györffy I. 1939. 7.)

Magyarázza a nemzet és a nép, a nemzeti- és a néphagyomány mibenlétét is, majd leszögezi: “A néphagyomány tart meg bennünket magyarnak s a nemzetközi műveltség tesz bennünket európaivá.” Kultúrpolitikai emlékiratának központi gondolata, hogy a néphagyományt be kell emelni, szervesen be kell építeni a nemzeti művelődésbe, a magyar kultúrába, hogy magyarok maradjunk. Figyelmeztetése ma is időszerű: Európa nem arra kíváncsi, hogy átvettünk-e mindent, amit az európa I MŰVELŐDÉS NYÚJTHAT, HANEM ARRA, HOGY A MAGUNKÉBÓL MIVEL GYARAPÍTJUK AZ EURÓPAI MŰVELŐDÉST. Európa az egyéniséget keresi és értékeli bennünk, nem a tanulékonytságot.” Több mint érdekes, hogy külföldi példái ma is érvényesek: “Japán alig száz év alatt európai műveltségű állam lett, anélkül, hogy nemzeti hagyományait feladta volna. A finnek pedig nemzeti egyéniségüket azzal domborították ki, hogy gazdag és értékes néphagyományukat szervesen beépítették nemzeti műveltségükbe.” (Györffy 1939. 10.) Nem véletlen tehát, hogy a finnek és a japánok ma is vezető szerepet visznek az UNESCO örökségvédelmi programjaiban, különösen a szellemi örökség védelmében.

GYÖRFFY programját a magyar értelmiség túlnyomó része helyeselte, Nemcsak a konzervatív oldalon, hanem a baloldalon, a NÉKOSZ-ban, s a “nép demokrácia” későbbi kultúrpolitikusai körében is (ERDEI, DARVAS, ORTUTAY stb.). Miközben a hatalom a *Néptudományi Intézetet* felszámolta, ugyanakkor támogatta a frissen felállított *Népművelési Intézetben* MUHARAY Elemér vezetésével megszerveződő néptánc-mozgalmat, felállították az Állami Népi Együttest, s megannyi más népi együttest, s az 50-es években hozták létre a *Népi Iparművészeti Tanácsot*, s díjak alapításával is felkarolták a népművészet egyéniségeit, alkotóit, köztük a népi mesterségek, a kézműves és a háziipari hagyományok folytatóit. (Mintha GYÖRFFY programját kívánták volna a gyakorlatba átültetni.) Valójában a szovjet mintát követték, mint a népi demokráciák mindegyike. A szocialista színpadi mozgalom sokban folytatta a *Gyöngyösbokréta* hagyományait, s megeremtette fiatalok bevonásának, betanításának szervezeti kereteit, Szerte az országban sok-sok kézműves műhely kezdett ismét termelni, hiszen a népművészeti boltok hálózata megoldotta az értékesítést, s a népművészek megszabadultak a fásztó piacozás terheitől. A *háziipari szövetkezetek* (hevesi, kalocsai, beregi, mezőkövesdi stb.) sok-sok falusi nőnek nyújtottak szerény kereseti lehetőséget, s a néprajzkutatók némelyikét is inspirálták a szövő- és hímzőtechnikák gyakorlati célú rögzítésére, írásban, rajzban történő megörökítésére. A néptánc- és népzene-mozgalom gyakorlati igényei indokolták azt a páratlan méretű, s egyben tudományosan is megalapozott terepmunkát, amit a KODÁLY által alapított akadémiai *Népzenekutató Csoport* és a *Népművelési Intézet* munkatársai végeztek. Az 1970-es években újabb lökést adott zene- és táncfolklór kutatásának az erdélyi gyűjtőmunka, s a táncház-mozgalom kibontakozása.

Az említett eredményekben KODÁLY és köre mellett szerepe volt a kultúrpolitikus ORTUTAYnak is, aki időnként kísérletet tett a *hagyomány*, s különösen a *színhagyományozó műveltség* elméleti igényű megközelítésére. “*Hagyomány, változás – népi kultúra*” címen 1971-ben közölt előadásában a hagyomány dinamikáját, megújulási folyamatát emelte ki, s mintegy szembeállította az örökség statikus felfogásával, múltba zártságával: “Egy időben úgy tűnt, mintha a néprajz inkább csak a hagyományos jelenségekre, a tradíció folytonosságára figyelne, csak a minél messzibbről megőrzött hagyomány értelmezését tartaná feladatának. Mintha abban a kifejezésben, hogy a néprajz a “*récens archaikum*”, csak az archaikum érdekelné kutatóinkat. Valóban sok jelenkori definíció elsősorban, sokszor csak egyedül a *social heredity* fogalmát emeli ki, a történelmi hagyományt, a múlt örökségét.” (Ortutay Gy. 1971/1981. 324.)

ORTUTAY a régi és az új elemek történeti egymásmellettségét, a régi és az új elemek összekapcsolódását, organikus egységét vallotta. “Kapcsolódási törvény”-t és “történeti egymásba épülés”-t emlegetett, ami lehetővé tette olykor évezredek hagyományok, formák és tartalmak fennmaradását, átépülését, betagozódását az új formák közé. Felfogásában a *hagyomány*, miként a természet és a társadalom története, végelethatalatlan folyamat, s a hangsúly nála e folyamat dinamikájára, organikus egységére helyeződik, miközben nemcsak a kontinuitást, de a diszkontinuitás tényeit is elismeri. Hozzátehetjük, hogy hasonló szemléletet kíván a nyelv, sőt a zenei- és táncnyelv történetének vizsgálata is. A szókincsben különböző történeti korok rétegei különíthetők el, de a nyelv rendszere, hangzói és grammatikai törvényszerűségei állandóbbak. Mindezek képessé teszik a nyelvet az új elemek befogadására, a megújulásra anélkül, hogy jellege, önazonossága alapvetően megváltozna. Eppen ezért

megengedőbben és több tisztelettel kell értékelnünk azt, hogy a tudós elődök kitüntetett figyelmet szenteltek az “ősi örökség”, a “szájhagyomány”, a “keleti hozadék” problematikájának. Megjegyzem még, hogy ORTUTAY számos más munkájában foglalkozott a hagyomány, a folklórszövegek általános törvényszerűségeivel (Lásd *Variáns, invariáns, affinitás. Az MTA Nyelv és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei*, 1959,,,

A szájhagyományozódás törvényszerűségei. Előadás az IUAES 1964.évi moszkvai kongresszusán, illetve Ethnographia 1965. Ezen a címen nemzetközi konferenciát is rendeztek Budapesten 1971-ben, melynek anyagát VOIGT Vilmos gondozásában az Akadémiai Kiadó jelentette meg.

A tradíció fogalmával az utóbbi két évtizedben is számos konferencián foglalkozott az európai néprajztudomány. Több tanulmányt szentelt e kérdésnek Hermann BAUSINGER tübingeni professzor is, az ún. jelenkutatás, az empirikus kultúrakutatás nagy tekintélye. GUNDA Béla 1991-ben akadémiai székfoglalóját szentelte a “*Hagyomány és európaiság*” kérdéskörének. BAUSINGER tanításáról megállapította, hogy semmi újat nem mond, amikor a népi kultúra és az elitkultúra viszonyáról, ütközéséről beszél, s “Tiszteletre méltóan félreérti a néprajzi kutatás és a népi kultúra lényegét.” (Gunda B. 1994. 59.) GUNDA kiemeli, hogy “nemcsak nyelvében él a nemzet, hanem a legtágabb értelemben vett történelmében, hagyományaiban, kulturális örökségében.” Hagyomány, örökség és kultúra viszonyáról azt mondja, hogy “A hagyomány a kultúrában manifesztálódik”, illetve “A hagyományban élők jól tudnak örökségükben tájékozódni. Ugyanakkor, amikor a tőle idegenek sík pusztáján is eltévednek, amit viselkedésükkel tanúsítanak.” (Gunda B. 1994. 7-8, 37.) Régi véleményét megismételve állítja: “A hagyományok ismerete meggyőzhet arról, hogy a kultúrát nem lehet anyagi és szellemi részre tagolni.” Nem az anyagé, hanem a gondolaté az elsőbbség a tárgyi, anyagi műveltségben is. GUNDA hagyományfogalmában az ismeretek átörökítésének és a tanulás folyamatának, a beleszületés tényének, a belenevelődés iskolán kívüli formáinak van meghatározó szerepe. A hagyomány tömör hazai definíciója szerint “*nemzedékről nemzedékre átadott és felhalmozott ismeret, tapasztalat, emlékezet.*” (Halász P. 2000. 57.)

Társadalmi viszonyrendszerbe helyezve nem csupán a nemzedékek egymásutánja, de a közösségek jellege és mérete is fontos lehet. Családi, nemzetségi, törzsi, nemzeti hagyományok mellett térségi, felekezeti, foglalkozási csoport, társadalmi osztály, réteg jellegű (pl. kasztok) és egyéb hagyományok rendszereit is megkülönböztethetjük. Léteznek lokális, regionális hagyományok, s a technikai ismeretek átörökítése céhekhez, szakmákhoz kötődött. Léteznek intézményekhez, iskolákhoz, személyekhez kötődő hagyományok, s igény mutatkozik “hagyományteremtésre”, “kitalált hagyományokra” is. Mindezt azon tévhit ellenében mondom, miszerint a néprajz legfőbb célja a nemzeti, illetve az etnikus jellegű hagyományok vizsgálata.

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a hazai néprajzi kutatás – noha régóta ismeri, használja a *kultúrvagyon*, a *hagyaték* és az *örökség* kifejezést – egészen a legutóbbi időkig szívesebben élt a *hagyomány* fogalmával. Ez utóbbinak több értelmezése ismeretes (’kultúra’, ’szellemi javak’, ’folklórműveltség’), mai kifejezéssel élve ’egyfajta szellemi tőke’, illetve annak alkotó része.

Az örökség-fogalom térhódítása 1972 óta

Az UNESCO honlapján megtalálható a Világ Kulturális és Természeti Örökségének védelméről 1972-ben elfogadott konvenció szövege. Ezt az ENSz Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete (az UNESCO) 17. Ülésszakán, párizsi konferenciáján fogadták el. A 38. cikkelyből álló egyezmény részletezi a kulturális és természeti örökség fogalmát. Első artikulusa szerint a történeti emlékek, az építészet, szobrászat, festészet, a régészeti emlékek, írások, a történelem, a művészet, a tudomány egyetemes értékei tartoznak e fogalomba. További csoportba sorolja az épületegyütteseket, a magányosan álló vagy összeépített építményeket, a tájképi, településképi szempontból univerzális értékeit a történelemnek, a művészetnek, a tudománynak.

A 3. csoportba sorolja az emberi munka, a természet és az ember kapcsolatát, a régészeti lelőhelyeket őrző helyeket, ha egyetemes értéket képviselnek történeti, esztétikai, etnológiai vagy antropológiai szempontból.” A további fejezetek a kulturális és természeti örökség nemzeti és nemzetközi védelmét, a kormányközi bizottságok feladatait, lehetőségeit, a kulturális és a természeti örökség védelmére létesített pénzalap, a “*World Heritage Fund*” célját, működés módját, illetve a nemzetközi közreműködés kondícióit, intézményeit írják le. Végül a képzési és információs programok, illetve a jelentések kívánalmait, szükségleteit rögzítették.

Az UNESCO-nak köszönhetően a világörökség listája megnyílt, s mostanáig közel 600 kulturális és természeti kincs került fel rá, mint az emberiség öröksége. (Egy 2002. évi UNESCO jelentés szerint 125 országban 730 helyszín van már a listán. Guidelines for the Establishment of Living Human Treasures Systems.. Seoul, 2002. 6.). Az ún. nemzeti örökség bemutatásának egyik jellemző példája ROWSE, A.I.: *Heritage of Britain* először 1977-ben megjelent kötete. Kiadója a *Treasure Press* jól kalkulált és missziót teljesített a tömör szöveget és 170 színes fotót felölelő könyv kiadásával. Hat fejezetének címe tükrözi tartalmát: 1. Prehistory and early influences, 2. Capitals and regional centres, 3. City and country landmarks, 4. Defences and dwellings, 5. Seats of prayers and learning, 6. Tehnology and the arts. A látogatható, fotózható emlékek közül válogatott a szerző. Dicséretére legyen mondva, hogy ipari kéményeket, bányász lakótelepeket, szövőgépet és alkatrészeket is besorolt a brit örökség tárházába, Hasonló kötetet Magyarországról és a magyar örökségről nem ismerek (Tudok *Magyar Örökség* díjról és ismerem a *Hungarian Heritage* címen megjelenő bulletint, az Európai Folklór Intézet kiadványát..) A brit etnológia szintén profitált az örökség iránti figyelem megújulásából, különösen a skót, a walesi és az észak-írországi peremeken. Új intézetek létesültek, folyóiratok, könyvsorozatok indultak. Pl. az oral history, köznépi memoárok, life history-k, naplók kiadását végző Flash-back sorozat.)

Kicsivel később Franciaországban hódítani kezdett a *patrimoine ethnologique* (kb. néprajzi örökség, hagyaték) fogalma. Francia barátaink a *heritage* szót meghagyták az elit kultúra, a műemlékvédelem kifejezésének. Ott az 1980-as év látszik határkönek, amikor a francia Kulturális és Kommunikációs Minisztérium az esztendő az “örökség éve”-nek nyilvánította, A *Musée Natonal des Arts et Tradition Populaires*, azaz a hazai néphagyományok és népművészet múzeuma nagyszabású kiállítást rendezett A francia néprajzi örökség felfedezése és megőrzése címen. (Fejős Z.2003. 183.) Tudni kell, hogy Párizsban a *Musée de l'Homme*, az emberiség, a világ népeinek néprajzi múzeuma létesült előbb, s a hazai néphagyományok módszeres kutatása erősen megkésett.

A néprajzi értékek befogadása a francia örökség körébe még az 1980-as években sem ment vita nélkül. André CHASTEL, neves művészettörténész 1986-ban a *patrimoine* fogalmát taglalván megjegyezte, hogy a néprajzi tárgyak csupán “figyelemre méltó kulturális javak, de nem patrimoniális értékek, legfeljebb metaforikus értelemben tekinthetők annak.” (Idézi Fejős Z. 2003. 183.) A neves néprajzkutatók, így Jean CUISINIER, Martine SEGALIN és a folkloristák természetesen arra törekedtek, hogy módosítsák a francia kultúráról korábban kialakult értékrendet, hierarchiát, s jobban pozicionálják a köznépi kultúra értékeit.

A néprajzi örökség tartalmát Isaac CHIVA 1979-ben az identitásra tekintettel határozta meg: “Egy ország néprajzi öröksége felöleli az anyagi lét és az országot alkotó csoportok társadalmi szerveződésének sajátos módjait, e csoportok tudását, a világról alkotott képzeteket, valamint általános értelemben mindazon tényezőket, amelyek az egyes társadalmi csoportok azonosságát megalapozzák és amelyek megkülönböztetik őket másoktól.” (Idézi Fejős Z. 2003. 185.) Ebből a leíró definícióból hiányzik a folklórműveltség, illetve beolvad a “tudás”, meg a “mindazon tényezők” kritériumába. A francia néprajzi örökség felfogásának kérdéseit FEJŐS Zoltán még tovább boncolgatja. Ajánlom könyvét minden érdeklődőnek.

A nemzeti örökségeknél fontosabbnak tűnik számunkra az *orális* és az *immateriális javak* védelmének kérdése. Az UNESCO 1972, évi konvenciója – mint előbb már láttuk – csupán az etnológia és az antropológia érintettségét említette, de nem vette fel védenecsei közé az angolul “*intangible heritage*”-nek, a nem megfoghatóknak, hanem eszmei vagyonnak, szellemi kincsnek, örökségnek tekinthető néphagyományt. Már a 70-es években erősödött a nemzetközi felismerés, hogy a kulturális azonosságtudat vitális faktoráról, az alkotóképesség előmozdítójáról, a kulturális sokszínűség értékéről van szó. Napjaink globalizációs folyamatával a kulturális örökség igen sok formáját veszélyezteti az eltűnés, a kulturális szabványosítás, fegyveres konfliktusok, a túrizmus, az iparosítás, a vidék exodusa (pl. falurombolás), migrációk és a természeti környezet leromlása.

1993. június 16 -17-én egy fontos fórum, az UNESCO programjának perspektíváit vitatta meg a párizsi székházban ezen japán és dél-korai vezérlettel javaslatot dolgoztak ki a folklórműveltség (intangible cultural heritage) védelmét, ápolását, revitalizációját szolgáló változtatásokra. Az UNESCO Végreható Bizottsága még abban az évben elfogadta a *Living Human Treasures* (Kb. *Élő Emberi Kincsek*), azaz a folklórt ismerő, éltető előadók felkarolására, védelmére vonatkozó javaslatot. Ennek köszönhetően alakult ki az új szekció titkársága, élén a japán főbiztossal, Aikawa asszonnyal. Ez a titkárság készítette elő a következő lépéseket a folklórhagyomány “egyenjogúsításának” (?) útján. Az UNESCO 1997. novemberében megtartott 29.üléséhez kapcsolódó konferencia az immateriális (szellemi) javak eltűnésének megakadályozására, elfogadta a 23. határozatot, amely rögzítette a szükséges distinkciót, a kulturális örökség szektorai között.

2001 márciusában egy szakértői csoport Torinóban kidolgozta az *orális* és az *intangible heritage* új definícióját, amit az UNESCO 2001, őszén tartott 31. közgyűlése elfogadott. A japán kormány támogatásával még abban az évben megjelent az erről szóló nyilatkozat és tájékoztató füzet a pályázati iratok benyújtásának módjáról, feltételeiről, elbírálásának menetéről, s az egész folyamat határidőkkel tagolt etapjairól. Ezzel az UNESCO a szájhagyományozó műveltség, a népzene, néptánc hagyományozásán,

megőrzésén fáradozó egyének (előadók, kutatók), csoportok, intézmények (pl. fesztiválok) támogatását is felvállalta.

Voltaképpen e törekvés jegyében jött létre UNESCO támogatással az *Európai Folklór Központ* (ma *Intézet*) Budapesten 1994-95-ben. Első éveiben nemzetközi folklórfesztiválok rendezésére is vállalkozott... A Népművelési Intézetből létrehozott *Hagyományok Háza* későbbi alakulat, leendő székháza épül már az új Nemzeti Színház szomszédságában. Ez a szervezet vállalta magára a néptánc és népzene 3. *Világfesztiváljának* megrendezését 2004. augusztusában Budapesten, Pécsen (s további 13 helyszínen). A fesztivál rendezői 85 országból mintegy 2500 néptáncos (zenész, énekes) résztvevőt várnak.

Az első világfesztivált 1996-ban Hollandia, a következőt 2000-ben Japán rendezte meg. Mindebből úgy tűnik, hogy az örökségvédelembe betagozódó hagyománymentés és ápolás, bárhogy nevezzék is, Magyarországon jó mederben halad tovább.

Záró megjegyzések

A kulturális örökség fogalmának világméretű elterjedése, az UNESCO által felkarolt, propagált örökségvédelem, majd az intangible heritage fogalmának kidolgozása, s a folklórműveltség védelem alá helyezése jót tett a hazi folklórkutatásnak és ápolásnak. Nálunk a Hagyományok Háza és az Európai Folklór Intézet alkalmas intézményi keret nyújt mindehhez. Az örökség-mozgalom visszaigazolja a magyar néprajztudomány 20. századi, sőt utóbbi három évtizedben végzett munkáját (lásd a Magyar Népzene Tára kötetét, a Magyar Néprajzi Lexikon öt kötetét, a Magyar Néprajz c. kézikönyv kötetét, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum egységeit, a Néprajzi Múzeum tárgygyűjteményeiről megjelent katalógusokat, köteteket, a Magyar folklór c. egyetemi tankönyvet stb.) különösképpen a hagyomány kutatását a terepen. Igazolja a történeti irányultságú, diakron szemléletű néprajzi, folklorisztikai munkálkodás szükségét, fontosságát. Az említett BAUSINGER professzor és tübingeni iskolája ugyanis már 30-35 éve próbálja eltanácsolni korábbi tárgyfeldfogásától és szemléletmódjától a német (és az európai) néprajzkutatókat.

Az UNESCO és a francia etnológia mellett ki kell emelni a finnek, a japánok, a dél-koreaiak szerepét az örökségvédelem irányának kijelölésében. A turkui Nordic Institute of Folklore, illetve a Folk Narrative Research Society a harmadik világ országaiban tartott szemináriumok, workshopok útján segítette Ázsia, Afrika folkloristáinak, etnográfusainak kinevelődését, szakmai fejlődését. (Ezzel talán a kognitív antropológia gondjai is enyhülni fognak.) Az MTA-nak van néhány kutatóhelye, mint a Művészettörténeti, a Néprajzi, a Nyelvtudományi, a Régészeti, a Történettudományi, a Zenetudományi Intézet, amelynek sok köze van a kulturális örökség kutatásához. Olyan archívumok, gyűjtemények gondozói, létrehozói, amelyeknek fejlesztése, digitalizálása, számítógépes nyilvántartásuk fejlesztése stb. komolyabb anyagi, szellemi ráfordításokat igényelne. Azonban az Akadémia eddig nem tudta a szükséges forrásokat biztosítani, s kellő figyelmet sem fordított gondolataira. Az említett intézetek szellemi kapacitásukkal segíthetik *(segítik is!) az örökségvédelem főhivatású intézményeit (a múzeumokat, a NIT-et, a Hagyományok Házát). Ideje lenne, hogy az említett archívumok, gyűjtemények helyzete, további sorsa, fenntartásának, megőrzésének és hasznosításának sokágú kérdésköre – a hazai örökségvédelemhez is kapcsolódva – az Akadémián figyelmet, s komoly elemzést kapjon.

IRODALOM

BÁTKY Zsigmond

1906 Útmutató Néprajzi Múzeumok szervezésére. Budapest

BAUSINGER, Hermann

1985 Traditionelle Welten. Zeitschrift für Volkskunde. 81.

BENDIX, Regina

2000 Heredity, Hybridity and Heritage from One Fin de Siecle to the Next. In: Folklore, Heritage, Politics and Ethnic Diversity, A Festschrift for Barbro Klein. Pertti ANTONEN et al., eds. 37-54. Botkyrka: Multicultural Centre.

ERDŐSI Péter

2000a Feljegyzések az örökség diskurzusáról. Két konferencia tanúságai. Régió 11(1) 267-275.

2000b A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon. Régió 11 (4) 26-44.

FEJŐS Zoltán 1981 A kultúraörzés és folklórizmus. In: Folklór, társadalom, művészet, 9. 13-25. Kecskemét

2003 Tárgy-fordítások. Néprajzi Múzeumi tanulmányok. Budapest

GUNDA Béla

1994 Hagyomány és európaiság. Akadémiai székfoglaló (1991. január 28.). Budapest

GYÖRFFY István

1939 A néphagyomány és nemzeti művelődés. Budapest

HALÁSZ Péter

2000 Szükségünk van-e a hagyományra a harmadik évezredben? Honismeret XXVI. II/6. 52-57.

HARTOG, Francois

2000 Örökség és történelem: az örökség ideje. Régió 11 (4) 3-25.

HOBSBAWM, Eric

1983 Introduction: Inventing Tradition. In: HOBSBAWM, Eric – RANGER, Terence (eds.) The Invention of Tradition, 1-14. Cambridge

HOFER Tamás – NIEDERMÜLLER Péter (szerk.)

1987 Hagyomány és hagyományalkotás. In: Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák 1. Budapest

K. HORVÁTH Zsolt

2000 Elképzelt múlt, felidézett jövő. Három séta az "örökség" kertjében. Múltunk, 3. 178-200.

KODÁLY Zoltán

(1984) Magyarság a zenében. In: SZEKFŰ Gyula (szerk): Mi a magyar? 379-418.

Budapest Hivatkozott utánközlés :Gondolkodó magyarok c. sorozat füzete, Magvető Kiadó, Budapest 1984..

MERRIMAN, Nick

1996 Understanding Heritage. Journal of Material Culture I (3) 377-386.

ORTUTAY Gyula

1971 Hagyomány, változás – népi kultúra. Népi Kultúra – Népi Társadalom V-VI. 283-296.

1981 A nép művészete, 323-330. Budapest

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1998 Néprajz az iskolában. In: KARÁCSONYNÉ MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.): Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában. Az 1996. október 4-5.i országos konferencia anyaga,22-29. Budapest

SIMON András

2003 Hagyományörző egyesületek Szajánban. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): Táj és népi kultúra 4. Szajáni gyűjtés 181-106, Szeged

SONKOLY Gábor

2000 A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei. Régió 11 (4) 45-66.

SOÓS Gábor

1996 Kitalált hagyományok. Kutatási füzetek 1. Janus Pannonius Tudományegyetem. Pécs

SVENSSON, Birgitta

1998 The Nature of Cultural Heritage Sites. Ethnologia Europaea 28 (1) 5-16.

VISKI Károly

é.n. (1933/1941) Tájékoztató. In: A magyarság néprajza I. 9-30. Budapest

VOIGT Vilmos

1980 A színhagyományozás törvényszerűségei Ortutay Gyula műveiben, Ethnographia 91. 532-540.

2003 A folklór védelme és a kulturális javak védelme. In: VIGA Gyula – HOLLÓ Szilvia – Cs. SCHWALM Edit (szerk.): Vándorutak – múzeumi örökség, 25-30. Budapest

Paládi-Kovács Attila